

Doğa Bilimlerinin Nesnellik Sorunu*

Caner ÇİÇEKDAĞI**

Özet

Doğa bilimlerinin olguların dışına taşmadığı ve nesnel olduğu savı felsefi açıdan tartışmalıdır. Pozitivizm kaynaklı olgulara olan bu sıkı bağlılık, olgunun ve olguya ait verinin objektifliği, evrenselliği sorununu ve olgu ile değer arasında keskin bir kopuşu beraberinde getirir. Olgulara ait verilerin elde edilmesinde uygulanacak uygun yöntem sorunu ise bir diğeridir. Fakat daha da önemli olanı, olgulardan elde edilen verilerin genel ve tümel yasalar ya da kuramlar haline dönüştürülmesidir. Çünkü bu aşama artık olgunun terkedilerek soyut açıklamaların ortaya konduğu bir düşünceyi, evrenselliği ve kesinlik iddiasını da beraberinde getirmektedir. Olgu ile değer in böyle-sine birbirinden koparıldığı bir bilim algısının, bilim tarihi ve bilim felsefesinde pek çok eleştiriye maruz kalmış olması tesadüf değildir. En basit haliyle Ortaçağ düşüncesine bakıldığında, otoritelerin gerçekliği nasıl çarpıtıldığı apaçık görülebilmektedir. O halde bilimin tümüyle olgu ve verilerle işlediği varsayımı tam olarak haklı görünmemektedir. Bunun yanı sıra olgu ile değer arasında çok keskin sınırlar çekmek birtakım sıkıntılara yol açmaktadır. Çünkü özellikle son birkaç yüzyılda bilimin sonuçlarının ve uygulamalarının yol açmış olduğu çevresel ve etik tabirhatlar da tümüyle bilim mekanizmasının dışında tutulamamaktadır. Sonuçta bilim, insan varlığının bir eylemi, bir ürünü olarak insandan ve değerlerden tümüyle bağımsız bir yapıya sahip olmadığı için eleştiri ile ele alınması da yine insani bir yaklaşım olarak görülmelidir. Günümüzde de süregiden nesnellik ve salt olgusal algısını yeniden ele alarak, günlük hayatta ve bilim insanları arasındaki koşullandırmalarını değerlendirmek ve eleştirici süzgecinden geçirmek bu çalışmanın ana amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Değer, Kuram, Olgu, Pozitivizm, Veri, Yöntem

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde, "II. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu"nda farklı başlıkla sunulan sözlü bildirinin değiştirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

The Problem of Objectivism About Natural Sciences

Abstract

The argument that the natural sciences do not go beyond the facts and are objective is to argue philosophically. This close adherence to facts of positivism brings about the objectivity of the data about the fact and the case, the problem of universality and a sharp break between the fact and the value. The appropriate method to be applied in case of obtaining data of facts is another. But even more important is the transformation of the data obtained from the fact into general and universal laws or theories. Because this stage is now abandoned, the abstract explanation of the idea is revealed, the universality and assertion of certainty brings with it. It is not a coincidence that the perception of science, in which such a value is broken off from the point of view, has been subjected to many criticisms in the history of science and philosophy of science. In its simplest form, it can be seen clearly that authorities distorted reality in the medieval way of thinking. The assumption that science, therefore, operates entirely with facts and facts does not seem right. Besides, very sharp boundaries between facts and value lead to some troubles. Because of the consequences of science and its environmental and ethical deviations, especially in the last few centuries, are not entirely excluded from the scientific mechanism. As a result, science should be viewed as a humanitarian approach to criticism as it is not an act of human being, a product that is totally independent of man and values. Today, it is the main purpose of this work to reconsider the perception of continuity and objectivity, and to evaluate the conditions of daily life and scientists and to pass them through the critical filter.

Keywords: Data, Fact, Method, Positivism, Science, Theory, Value.

Giriş

Başlığın belirttiği sorun yeni bir tartışmayı değil çok bilinen ve üzerinde epey konuşulmuş bir tartışmayı tekrar hatırlatmak amacındadır. Elbette felsefe camiası böyle bir başlığa ve içeriğine yabancı olmadığı gibi, konuyu birçok açıdan bu yazının anlatacaklarından daha iyi bilmektedir. Öte yandan zihinlerde hala örtük ya da açık biçimde bilimlere ait statüsel bir hiyerarşi ve önem sıralamasının bulunduğu bir gerçektir. Bunun başta gelen gerekçelerinden biri, özellikle doğa bilimleri alanında felsefeye ve özel olarak da bilim felsefesine uzak kalmanın doğurduğu bir entelektüel eleştirel boşluktur. Başlığın işaret ettiği iddia pozitif bilimlerin, bir başka deyişle fen bilimlerinin tümüyle olgulara dayandığı ve sadece olgular yoluyla elde edilen verilerden bir takım nesnel sonuçlara ulaştığı şeklindedir. Hemen anlaşılabilirliği gibi bu, özellikle 19. yüzyıl pozitivizminin temel düşüncesi olup Auguste Comte tarafından formüle edilmiştir. Pozitivizmin sonraki evriminde çeşitli felsefi görünümleri çıksa da aşağı yukarı temel düşüncesi aynı kalmıştır. Buna bir tepki ve eleştiri olarak bilime yönelik farklı açıklamaları da beraberinde getirmiştir. Kuhn'un paradigmacı, Popper'in yanlışlamacı, Feyerabend'in anarşist, Lakatos'un

spesifik yöntemlere karşı olan görüşleri buna birer örnektir. Yine bu iddia arka planında bir takım etik, politik ve epistemolojik sorunları da barındırır. Bu çalışmada pozitivist ve pozitivism karşıtı görüşlerin ayrıntısıyla yeniden anlatılması yerine, bilim felsefesine ait belli yaklaşımlar, başta sunulan iddia ve buna ilişkin zihinsel tutumla ve içinde barındırdığı çeşitli felsefi sorunlarla ilişkisi bağlamında birlikte ele alınacak ve tartışılacaktır.

Bilindiği gibi pozitif bilimler Rönesans'tan bu yana başarılı bir gelişim göstererek mutlak bilgi olmuş ve merkezi bir konuma gelmiştir. Birkaç yüzyıl devam eden bu süreç öncelikle Ortaçağ'da hâkim olan otoriteye, ezbere ve tümdengelimle dayanan yöntemlere karşı çıkarak ve onları değiştirerek başlar. Bacon ve Descartes'ın bilimsel ve felsefi yöntemde başlattıkları yenilik modern bir bilimsel anlayışın entelektüel alt yapısını oluşturur. Özet olarak Fizik biliminin ana bilimsel etkinlik olarak görüldüğü bu yeni anlayışta bilimin yöntemleri, araçları ve sonuçları nesnel ve değişmez bir yapıda kabul edilmiş ve doğal olarak açıklamalarına da büyük bir güven duyulmuştur. Bilimsel diye adlandırılabilcek bir süreç, artık kendisine başka hiçbir şeyin etki etmediği, sadece olgular ve olgulara ait nesnel verilerin yine bilime ait nesnel araçlarla elde edilerek, olanı olduğu gibi açıklayan bir süreç olarak tanımlanır. Şimdi böyle bir temel anlayışın doğa/fen bilimleri alanındaki bilim insanlarının zihnini nasıl biçimlendireceğine ve değerlendirmelerini nasıl etkileyeceğine göz atmak yararlı olacaktır.

Bilimsel Bir Sorunun Oluşumu

Klasik bir bilimsel yaklaşımda bile bilim insanının öncelikle doğa ile ilgili bir sorununun olması gerekmektedir. Örneğin yerçekimini kendisine sorun haline getiren bir Fizikçinin, buna ilişkin bir merak duygusu ve araştırma amacı olmadan, doğrudan olgulara giderek veri toplaması şeklinde bir başlangıç yapması bir çelişki olacak, sorundan önce olgu-veri sürecine başlamış olacaktır. Bu nedenle öncelikle gözlemleri ve sonrasında da değerlendirmeleri sonucu zihninde oluşan bilimsel bir sorunun varlığı, bu açıdan ilk hareket noktasını oluşturacaktır. Şimdi yerçekimi kendisi için bir sorun olan ve olanı olduğu gibi açıklamak isteyen bir Fizikçinin zihinsel tutumu nasıldır? Elbette bu Fizikçi doğaya ait böyle bir sorunun oluşumunda, yine doğadaki olguların daha önce yapılmış olan açıklamalara uygun düşmediğini ve bilimsel süreç açısından ilk olarak olgularla önceki açıklamalar arasında bir çelişki ya da anomalinin gözlemlendiğini söyleyecektir. Sonrasında ise doğaya ait olan bu sorunun zihninde belirlediğini ve önceliğin yine olgulara ve olgulara ait verilere yüklenmesi gerektiğini bildirecektir. Bu yaklaşımında bir ölçüde haklılık payı bulursa da olgu ile olguya ilişkin düşünce/sorun ilişkisi doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi gibi nedensellik bağı içinde görülmemelidir. Çünkü olguya ait sorunun kendisi bizzat doğada bulunan bir olgu olmayıp, öznel zihinsel süreçler sonucu belirlemektedir. Aksi halde aynı şartlara sahip olan her Fizikçinin nedensellik bağı gereği aynı sorunu bir sonuç olarak elde etmesi gerekirdi. O halde olguya ilişkin

sorunun oluşumu olgunun kendisine olduğu kadar Fizikçinin öznel yaşantılarına, algılayışına, kavrayışına, değerlendirme süreçlerindeki koşullara, kişiliğine ve kültürüne de sıkı sıkıya bağlıdır.

Buraya kadar olan tartışmadan nesnel kabul etmemiz istenen doğal olgular ile bu olguları değerlendiren öznenin birbirinden yapısal olarak ayrı iki bileşen olduğu ve fakat bilimsel değerlendirme sürecinin ayrılmaz birer parçası da oldukları anlaşılmaktadır. Her ne kadar Fizikçi bir yanıyla nesnel doğaya ve olgulara ait olsa da değerlendirme etkinliği içindeyken bunu, başlı başına bir özne olarak yapmaktadır. Peki, ön koşul olarak doğa ve doğaya ait olgular olmaksızın zihnin kendisinin de değerlendirmenin de olamayacağı, bunların da birer olgu olduğu şeklindeki bir itiraz hala yapılamaz mı? Aslında böyle bir itiraz yeni olmayıp Antik Grek düşüncesine kadar geri gider. Hatırlanacağı üzere Sokrates öncesi düşünürlerin temel ontolojik yaklaşımı hiçten hiçbir şey çıkmayacağı ve varlığın hep var olduğu (*ex nihilo nihil fit*) şeklindeydi. Bunu en açık şekilde ifade eden ise Parmenides olmuş, mantıksal sonuçlarına dek götürerek varlıktan başka bir şey olamayacağını, var olmayan ve yokluk, yani hiçlik üzerine söz söylenemeyeceğinin altını kesin bir şekilde çizmiştir. Ona göre her düşünce bir şeyin (*thing*) üzerindedir ve bir şeye aittir, yani düşünülebilen ve söylenebilen her şey vardır (Aslan, 2008; Cevizci, 2010). Ancak bu iddiadan yola çıkarak olgulara ait algı ve düşünceler ile olgulara ait verileri, temel bir kategori diyebileceğimiz varlıkla bir ve aynı görmek, özneyi ve öznenin düşünsel dünyasını tümüyle varlığın eksiksiz bir yansıması, olguların nedensel bir sonucu olarak kabul etmek epistemolojik açıdan oldukça eleştirilmiştir. Felsefe tarihi bu iddiayı savunan realist yaklaşımlar ile aksini temellendirmeye çalışan idealist yaklaşımlar açısından oldukça zengindir. Ayrıca nedensellik ve zorunluluğa dayanan böyle bir mekanik evren kavrayışı etik ve politik açıdan özneye ve öznenin iradesine de herhangi bir özgürlük tanımamakta, fatalizme kapılarını aralamaktadır. Malum, Aristoteles'in *Yorum Üzerinde* ve Kant'ın "*Kritikler*"inde bu konuyla ilgili yaklaşımları özgür iradeyi kurtarmak için düşünsel sistemlerini zorlamak ve düzeltmeler yapmak şeklinde olmuştur. Aristoteles geleceğe ait olumsal önermeler açısından doğruluğun şimdiden belirlenemeyeceğini söyleyerek fatalizmden kaçınmış (Aristoteles, 2002), Kant ise bilgi alanında varsaydığı özgürlük idesini ahlak alanında da varsayarak, aklın buyruklar aracılığıyla doğadaki zorunluluğu aşır bir gereklilik alanına girmesini insanın özgürlüğü olarak belirlemiştir (Heimsoeth, 1986).

Özne ve nesne ilişkisi bağlamındaki keskin anlayışlar bir yana bırakılırsa, şimdiye dek özne ve nesnenin dolaylı bir ilişki içinde ama yapısal olarak da farklı özelliklerde olduğunu savunulmuştur. Bu yapısal farklılık öznenin tür olarak düşünebilen ve değerlendirebilen, özgür iradeye sahip olabilen ve bunun sonucunda doğadaki mekanik nedensellik ilişkilerini aşabilen bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun bir üstünlük olup olmadığı elbette ayrıca ele alınma-

sı gereken bir konudur. Öyleyse varlığa yönelen özne, bir başka deyişle olgulara yönelen bilim insanı olgulara ilişkin duyum ve algıları açısından ve devamında nesnel olduğu kabul edilen değerlendirmeleri açısından temelde kendi duyusuna, kendi algısına, kendi bilgisine, kendi birikimine, kendi düşüncesine ve kendi zihnine bağlıdır. Bilimsel sürecin başlangıcını varlığın kendisine kadar değil, öznenin zihnine kadar, yani olgulara kadar değil, Fizikçiye kadar götürmek doğru bir belirleme olacaktır. İşte tam bu noktada olgusal realizmin itirazı, insan zihninin doğayı ve olguları bir ayna gibi yansıttığı, olanı olduğu gibi gösterdiği şeklinde yükselmektedir. Bilimsel sürecin kendisi zaten olgulardan başlamakta değil midir? Böyle bir epistemolojik ve ontolojik belirlemenin felsefe tarihi kadar eski olduğu vurgulanmıştır. Bu anlamda Descartes nesne temelli bilgi ve varlık anlayışını tersine çevirerek özneyi başlangıç noktası yapmıştır (Cevizci, 2006). O nedenle böyle bir itiraza kısaca varlığından emin olabileceğimiz ilk şeyin kendimize ait algılarımız olduğu söylenebilir ki bu da özne temelli bir varlık ve bilgi anlayışını desteklemektedir. Her durumda bilimsel sürecin başlangıcında bilim insanının yeterlilikleri, önyargıları, cesareti, korkaklığı, zekâsının kıvraklığı, hoşgörüsü veya bağınazlığı da bulunacak ve olguları değerlendirmesinde etkili olacaktır. Bilinen örnek, Einstein'ın Bohr ile yaptığı öngörülemezlik tartışmalarında fiziksel evrendeki belirsizliğe rağmen nedensel zorunluluğu bırakamayarak "Tanrı evrenle zar atmaz" şeklindeki ifadesidir. Ancak bu yazının iddiasının öznelci ve göreceli bir bilim felsefesini savunmak değil, bilgide özne ile nesne arasında dolayimli ve karşılıklı bir ilişki yolunda olduğu zaten söylenmiştir.

Nesnellik ve İnanç Bağı

Baştaki tartışmamız bir Fizikçinin doğaya ilişkin açıklamalarında sadece olgulardan ve olgulara ait verilerden yola çıktığı şeklindeki bir sav üzerinedir. Ancak gelinen noktada böyle bir iddianın temelinde tartışmalı ontolojik ve epistemolojik bir felsefi problemin yer aldığı ortaya konmuş oldu. Öte yandan doğaya ilişkin bilimsel bilgiye ve buna ilişkin bilimsel süreçlere olan "güven" duygusu, Fizikçinin iddiasının felsefi eleştiriye açık başka bir boyutunu göstermektedir. Nesnellik, güvenilirlik ve geçerlilik özellikleri pozitif bilimlerin üzerine inşa olduğu en temel unsurlardır. Bu kavramlar ortadan kaldırıldığında bilimin bilim olma özelliği de ortadan kalkacak, kendi tanımında özsel olarak yer alması gereken unsurlar kaybolacaktır. O halde insanlarda güven duygusunu oluşturmanın yolu, bilim özelinde asıl olarak nesnel olabilme iddiasından geçmektedir. Şimdi çoğunluk tarafından kabul görmenin çıkış noktası olan bu nesnellik kavramının çeşitli yönlerden değerlendirilme gereği ortadadır.

Her şeyden önce böyle bir sorunun felsefe tarihinde doğruluk problemiyle ilgili olduğunu ve özellikle 17. yüzyıl felsefesinin omurgasını oluşturduğunu hatırlamakta yarar var. Bu durumda bir yandan Fizikçinin iddiasının sorunlu görünen felsefi arka planı biraz daha genişlemekte ve tarihsel bağlamı artmakta, öte yandan

özellikle entelektüel alanlardaki felsefi bilgi eksikliği ve felsefi eleştiriye maruz kalmanın vazgeçilmezliği bir kez daha kendisini göstermektedir. Çünkü uzun zamandan bu yana doğrulamanın mantığı empirik gözlem ve deneyler yoluyla başarılı bir şekilde işlemiştir. Oysa bilindiği gibi tek bir doğrulama ölçütü olmayıp bilimin ve hayatın çeşitli alanlarında temelde tutarlılığa dayanan bir doğrulama çeşitliliği (tümel uzlaşım, fayda vb.) kullanılmaktadır (Çüçen, 2001). Öyleyse böyle bir iddia aslında deneysel yöntemlere duyulan bir güven ve inancı içinde barındırmaktadır. Güven ve inanç ise nesnellik idealine ulaşma yolunun *sine qua non*'u, olmazsa olmaz koşuludur. Nesnel yani tarafsız ve yansız olma, herkes, her şey ve her durumda aynı ve geçerli olma özelliği bilimin ta kendisi, evrenin temelinde yattığı kabul edilen zorunlu yasaların özüdür. Böyle bir ideal durum aslında olgu ile değer birbirinden ayrılması arzusunu dile getirir. İnsan değerlendirmelerinden bağımsız işleyen doğal yasalara ulaşma ve kesin bilgiyi edinme elbette pozitivizmin en temel argümanıdır. İşte nesnellik olan inanç bir yandan bu argümanı geçerli kılarken bir yandan da Ortaçağ'dan gelen değer yüklü ve öznel açıklamaları da eleştirmiş, aşmış olmaktadır. Öznelliği ve değerleri eleştirmesi ve aşması bir zorunluluktur, çünkü başarısız olan eskinin yerine başarılı olması istenen yeni, ancak nesnellik kabulüyle olanaklı olacaktır.

İnanç elbette öznel ağırlıklı yapısal bir insan özelliği olarak yerini hala korumaya devam etmekle birlikte modern bilim ve felsefede giderek bilgiden ayrılmaya başlamıştır. Çünkü artık bilgi rasyonel, empirik ve doğaya ilişkin olma ve bunlar temelindeki yöntemlerle elde edilerek kuramsal ve uygulamalı alanlarda başarıya ulaşma yönleriyle inançtan oldukça farklılaşmıştır. Burada bahsedilen inanç, değerler alanı içinde özellikle dinsel, kutsal kökenli iman anlamında ele alınmıştır. İman olarak inancın öznelliği tartışılmaz gibi görünse de bir yandan nesnellik varsayımına yaslandığı iyi anlaşılmalıdır. Çünkü özellikle tek tanrılı dinlerin genel iddiası tanrının ve dinin evrenselliği, açıklamalarının, ibadetlerinin ve tanrının yarattıklarının görelide olsa eşit düzlemde yer alması şeklindedir. Şimdi bir yandan evrensellik ve genel geçerlilik iddiasında bulunmak, öte yandan da öznellik ve göreliliği savunmak açık bir çelişki olacaktır. Bu anlamda kutsal açıklamalar bir nesnellik varsayımına dayanmaktadır. Ancak uygulamada bunun böyle olmadığı, güç ve iktidar ilişkileriyle kirlendiği, sosyolojik ve psikolojik yanı ağır basan koşullarla nesnellik idealini yerine getiremediği ve bilgi alanında yerini nesnellik sağlamaya en uygun aday olan bilime terk ettiği tarihsel bir vakıdır. Bunun başka birçok sebebi olmakla birlikte felsefi gözle bakıldığında nesnellik kavramıyla karşılaşılır. Olgularla uyuşan açıklamalar herkes için aynı olacağından, bir başka deyişle nesnellik varsayımını güçlendireceğinden, kutsal metinlerin söylemlerinin olgularla denk düştüğü argümanına dini apolojilerde sıkça başvurulmaktadır. O halde nesnellik ideali bilgi ve değer alanının ele alındığı tartışmalarda gözden kaçırılmaması gereken bir konudur ve hem bilim hem de inanç alanı için önemli bir yer tutarak her iki söylem tarzı için ortak bir payda özelliği taşımaktadır.

Psikolojik Boyut: Anlam ve Açıklama

Anlamsızlığın veya saçmanın getireceği boşluk çoğu için tahammül edilemez bir varoluş sancısına yol açacağı için değerlendiren bir varlık olarak insan, evreni ve yaşadıklarını anlamlandırmak ve açıklamak ister. Öte yandan nesnellik iddiası içeren açıklamalar herkes için aynı olgusal ve/veya metafizik durumları serimleyeceği için her yönüyle aynı olan bir evreni, rahatlama duygusuyla birlikte işaret edecektir. Anlamlandırma ve açıklama, ilki öznellik ve ikincisi nesnellik içeren kavramlar olarak elbette uzlaşmaz görünür. Deneysel bilimlerin evrensel açıklamalar hedefiyle, değerlerden ve anlamdan bağımsız, olanı olduğu gibi anlatan, doğal olanda içkin durumdaki nedensellik yasalarına yönelik aşkın ve mekanik ifadelerde bulunmayı amaçladığı görülmektedir. Ancak ulaşılmış olduğu anlamdan uzak açıklamalar dizisi tek tek bireylerin anlam ihtiyacını karşılar mı? Anlam (*meaning*) ve açıklama (*explanation*) gerçekten birbirini dışlayan iki durum mudur?

Sosyoloji ve tarih gibi sosyal bilimlerde olaylar dizisinin anlaşılabilmesi ama doğa bilimlerinde olduğu gibi açıklanamayacağına ilişkin Dilthey, Husserl ve Hartman tarzı fenomenolojik ve tarihselci yaklaşımların yanı sıra yasalılık ve açıklamayı benimseyen Marksist veya nedenselci tarih yaklaşımları bu iki kavramın nasıl kutuplaştığını göstermektedir (Cevizci, 2010). Daha önce açıklanan öznelci ve nesnelci ayrışması bu iki kavramın karşıtlaşmasında da yer almaktadır. Bu durumda bilim insanının tavrı daha çok açıklamacı tarafta yer almakla belirecektir. Ancak tıpkı salt bir nesnellüğün olamaması gibi anlamdan yoksun salt bir açıklamanın olamayacağı mantıksal bir sonuç olarak çıkmaktadır. Bilimsel yaklaşımın savunması ise öznellik ve yorumun olabildiğince bilimsel süreçlerden uzak tutulmasıyla elde edilen görelî nesnellüğün başarılı olduğu şeklinde olacaktır. Tabii bu durumda felsefi eleştiri “başarı”, “fayda”, “ilerleme” gibi kavramları tartışmaya yönelecektir. Bir anlam varlığı olarak insan, bilimin açıklamaları ve uygulamaları ile doğa karşısında belli bir üstünlük kazanmış ve varlığının devamını sağlamış olsa da anlam dünyası o ölçüde gelişmiş midir? Bu durum bize anlam ve açıklamanın gerçekten de karşıt olduklarını ima etmektedir. Oysa fiili olarak birçok insan bilimsel açıklamalar temelinde din dışı bir yaşam sürmekte ve yine de anlamlı bir hayat yaşamaktadır. Demek ki bilimsel açıklamaların yaratabileceği bir anlamsallık boyutu da bulunmaktadır. Üstelik sadece din ve tanrıyı dışlayan bireylerde değil, giderek dünyevilemiş bir toplumda artık inançlı bireyler de profan bir yaşam sürmekte, psikolojik bir ihtiyaç olan anlam arayışını farklı kaynaklardan karşılayabilmektedir. Bilimin ortaya koyduğu evren modeli belli bir düzeni, yasalarla işleyen bir dünyayı, kader yerine zorunluluğu getirerek olayların kaos içinde değil sanki bir düzen ve erek doğrultusunda işlediğini söyleyerek maddi dünyada olup biteni, ölümü ve kaygıyı bir şekilde meşrulaştırmakta, normalleştirmektedir. Açıklamayı yapanın insan oluşu, bir yandan yorumu tümüyle dışlayamamakta, diğer yandan da açıklamanın tıpkı kutsal bir metin gibi referans alınmasıyla bireylerde anlamsızlığın doğurduğu

kabule dayanan bir anlamlılık oluşturmaktadır. Böylece Nietzsche'nin özgür insanında ya da varoluşçuluğun açıklamalarında ortaya çıkan bir hiçliğin, bir saçma durumun kabulü özgürlük duygusunu da beraberinde getirebilmektedir.

Duhem-Quine tezi açıklama ve inanç ilişkisi üzerine güzel bir yorum getirerek, bilim insanlarının hipotezlerini doğrulama sürecinde sonuçlarla uyuşmayan verilerin mantıksal açıdan ana hipotezi çürütmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü bilim insanının her zaman ana hipotezini ya da öngörüsünü destekleyen yan hipotezleri vardır ve deney sürecinde çürütülmüş olan aslında bu yan hipotezlerden biri veya birkaçıdır. İşte ana hipotezin terk edilmemesinin temel nedeni bilim insanının kendi düşüncesine olan bu bağlılığı ve inancıdır. Özellikle Quine, anlam ve olgunun birbirinden kesin bir şekilde ayıramayacağını, çünkü analitik ve sentetik önermelerin bu şekilde ayrılma çabasının döngüsel bir sonuca yol açacağını belirtir. Analitik önermelerin tanımını "anlam" gibi yine analitik bir kavramla yapmaya çalışmak açık bir döngüdür. Bu nedenle olgu ve deney ile yorum ve anlam ayrımını yapmaya çalışmak boş bir çaba olacaktır (Cevizci, 2006, 2010).

Bilimin Doğası

Felsefe tarihinde bilimin doğası üzerine pek uzlaşma olduğu söylenemez. Konu hakkındaki tartışmaları Platon ve Aristoteles'e dek geri götürmek olasıdır. Platon'un diyalektik, matematik ve geometri gibi rasyonel ve soyut bilimleri temele almasına ve bilgide akılsal yöntemleri önemsemesine karşın Aristoteles, bilindiği üzere bilimleri teorik, pratik ve üretici veya üreten bilimler olmak üzere sıralamıştır (Aristoteles, 1996). Bilimlerin bu şekilde sıralanışı aynı zamanda değer ve derecesini göstermektedir. İlk sırada yer alan teorik bilimler metafizik, teoloji, matematik ve fiziktir. Salt bilgiye yönelen bu bilimlerde görüleceği gibi akılsal yöntemler ağırlıktadır. İkinci sırada yer alan pratik bilimler -ahlak, siyaset, ekonomi gibi- salt bilgiye değil eyleme yönelik olan bir yapıdadır. Üçüncü sırada bulunan üretici bilimler ise fayda, zevk, güzellik amacına yönelen çeşitli zanaatlar ve sanatlardır. Aristoteles'in ontolojisiyle yakından ilişkili olan bu sınıflamaya bakıldığında bilimlerde öne çıkan yöntemin deney ya da tümevarım olduğu açıktır. Ancak bilgi ve bilim sıralamasında ilk sırada bulunan metafizik ve teoloji tümüyle akılcı ve tümdengelimsel yöntemi kullanan bir özelliktir. Zaten zorunlu bilgileri de bu konuda bir araç olan mantık yoluyla elde edebileceğimize göre rasyonellik baskın bir yapıdadır. Buna rağmen Aristoteles tümelin ancak tikellerden çıkabileceğini de söyleyerek nihai anlamda gözlem ve deneyimi temele almıştır. Aristoteles temelli bu bilim ve bilgi ayrımı ile bilimin doğasına ilişkin kavrayış uzun yüzyıllar devam etmiştir.

Francis Bacon ve Descartes'ın 17. yüzyılda yapmış oldukları yöntemsel devrim ile Aristotelesçi tümdengelimsel yöntem anlayışı giderek gözden düşmüş ve deneye, verileri analiz ederek genel sonuçlara gitmeye dayanan yeni bir bilgi yolu

açılmıştır. Elbette bunu başlatan bilimde gerçekleşen devrimsel dönüşümler olmuş, Newton ve Galileo gibi bilim insanlarının gözlem ve gözlem araçları ile topladıkları bilgilerden doğal olayları nedensellik ilişkileri içinde ve yine doğanın kendisi ile açıklamaları bu tip bilgiye olan güveni artırmıştır. Hume ile Mill'in şüpheli tavırları felsefe camiasında bilgi konusuna olan yönelimi ivmelendirmiştir. 20. yüzyılda enstrümentalizm (araççılık) özellikle temel bilim olma iddiasında bulunan Fizikçiler etrafında benimsenmiş ve pragmatizm ile pozitivistlerin temel kabulleri üzerinden yola çıkmıştır. Yine bu dönemin ürünü olan ve özellikle Viyana çevresinde gelişen mantıkçı pozitivism ise sadece denenebilir açıklamaları anlamlı bulduğu için metafizik açıklamaları felsefenin (doğal olarak bilimin) dışına itmiştir. Mantıkçı pozitivistler doğrulanabilirliği, Wittgenstein'in ilk dönemine ait olan anlamlılık ölçütüne göre değerlendirmişler, Russell ise mantıkçı atomculuğu doğrultusunda matematiği mantığa indirgemeye çalışmıştır. Dolayısıyla metafizik ve duygu içeren doğrulanamayan önermeler aslında anlamlı olmayan önermeler olarak felsefe ile bilimin dışına itilmiştir. Yapılan bu iş aslında 17. yüzyılda başlayan yeni bilginin gelişimini sağlamak değil, bilginin yeniden düzenlenmesi olarak görülmelidir. Mantıkçı pozitivism böylece gözlenemeyen hiçbir şeyin bilim diline de giremeyeceği ilkesi ile nedenselci ve mekanist bir tutum almıştır. Zaten tersi durum metaforlarla konuşan bir bilim dili olacaktır. Kuramsal olan yasalar ise empirik yasalara, fiziğin kullandığı matematik mantığa indirgenmektedir. Bu sayede günlük dile ait olan çok anlamlılık ve belirsizlik de sembolik mantığın dili yoluyla aşılmaktadır (Cevizci, 2010). Burada geliştirilen ilkelere bakıldığında Fizikçinin gözlem ve veriden başka bir şeye dayanmadığı nesnellik iddiasının felsefi zemini daha iyi açığa çıkmaktadır. Aslında Fizikçinin iddiası bilimin doğasına yönelik olup, bilimselliğin ölçütünü doğrulanabilirlik ve bilim dilinin mantıksallığı öncüllerine dayandırmaktadır. Doğal olarak bu öncüller metafizik, kültürel ve duygusal öğeleri reddeder. 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Hempel'in merkezinde olduğu bir evrime uğrayan mantıkçı pozitivism, analitik felsefeye doğru bir gelişme gösterir.

Kuhn'un mantıkçı pozitivism karşı geliştirmiş olduğu bilimin paradigmalara değiştiğine yönelik görüşü bir tepki olarak görülmelidir. Ona göre döneminde hakim olan bilimsel bir paradigma dünyaya yönelik tutarlı bir tablo çizmektedir. Normal bilim döneminde paradigmanın işlevi bilimsel bulmacaları çözmektir. Ancak başarısız olan paradigma bir devrim yoluyla yerini başka bir paradigmaya bırakır. Her paradigma kendi gözlem, veri ve doğrulama ölçütlerini ve süreçlerini kendi oluşturmakta, rakip paradigmalardan birbirinden farklı bu süreçler çerçevesinde bir yarış içine girmektedirler. Bu esnada önemli olan artık doğayı olduğu gibi tasvir etmek değil kendi içinde tutarlı olmaktır. Böyle olunca da tek bir bilimsel ölçütten artık bahsedilememektedir. Kuhn'a göre paradigmalardan birinin tercih edilmesinde rasyonel bir tutumdan söz edilemez, çünkü tercih süreci mantıksal değil sosyal nedenlerle belirlenmektedir (Kuhn, 1995). Kuhn bu görüşleriyle bir tür göreceliği savunmamış, eski paradigmanın açıklamalarının gözlemlerle uyuşmasındaki başa-

rısızlıkları nedeniyle yerini yeni ve başarılı paradigmaya bırakması şeklinde değişen bilimin doğasına yönelik bir kuramı savunmuştur.

Feyerabend ise çok daha ileri giderek anarşist bir bilgi kuramı geliştirmiştir. Bilim insanları köken itibarıyla her türlü yöntemin geçerli olabildiği, kuralların olmadığı bir süreç içinde çalışmalarını gerçekleştirirler. Çünkü bilimin ve bilimsel süreçlerin başlangıcı özgürlüktür, ancak bu özgürlük durumu giderek dogmatik ve ideolojik bir yapı olarak kendisiyle çelişik bir duruma doğru evrilir ve gitgide bir bilim ideolojisi oluşur. Böylece artık dogmalara batmış olan bilimi mitoloji, din ve büyüden ayıracak ölçütler kalmaz. İdeolojik yapıya dönüşmüş olan bilimin otoriter yapısı ise toplum üzerinde baskıcı ve yönlendirici bir rol oynamaya başlar (Feyerabend, 1999). Feyerabend'in bilimin doğasına ilişkin analizleri, bilim insanının nesnellik iddiasının temellerindeki psikolojik bir duruma da işaret etmektedir. Artık bilim insanı şüpheli, eleştirel tavrını yitirerek olgu ve veriden başka bir şeye dayanmamanın, nesnelliğin yüceltilmesi yoluyla dogmatik, otoriter bir kişilik olmuştur.

Kuhn ve Feyerabend'in ortak noktası bilim insanlarını toplumun bir parçası olarak görüp, bilimin bir topluluk işi olduğunu savunmalarıdır. Bilim tek başına yapılan bir eylem olmadığı için üretildiği topluluğa ve topluluğun kuralları ve ilişkileri ağına göre biçimlenir. Bu yapıyla diğer toplumsal kurumlarla benzer olup din, büyü ve ideoloji ile yan yana durmaktadır. Buradan hareketle bilimin tamamıyla mitolojik bir yapıda olduğu sonucu çıkartılmasa da bir gerçeği gözler önüne sermektedir. Buna göre bilim bireyden ve toplumdaki bağımsız bir yapıda olmayıp, açıklamalarının olgusalılığı ve nesnelligi eleştiriyeye açıktır. Hegel'in bilimi dünya tarihinin gelişimi içinde ele alarak tarihsel ilerleme içinde ve diğer toplumsal yapılarla iç içe görmesi de, Foucault'un *Deliliğin Tarihi*'nde bilimin teşhis ve tedavilerindeki sosyolojik rolünü sergilemesi de bu düşüncenin bir ifadesidir (Cevzici, 2010).

Sonuç

Bu yazıda felsefi açıdan eleştiriye tabi tutulan iddia, bilim insanlarının gözlem ve veriden başka bir şeye dayanmadığı, bir başka deyişle nesnel oldukları idi. Bu iddianın temelini içinde yaşadığımız dünyanın düzenli ve anlaşılabilir bir işleyişe sahip olduğu, bu işleyişe sağlayan insandan bağımsız yasaların olduğu ve keşfedilebilir bir yapıda bulunduğu öncülleri oluşturmaktaydı. Böylece olgulara ait yasalar nesnel deneysel yöntemlerle olanı olduğu gibi açığa çıkarmakta ve yorumu dışlayan açıklamalar halinde ifade edilmektedir. Deneysel yöntemin aşamaları insan etkisine kapalı olduğu için nesnel, doğrulama sürecinde hep aynı sonuçlar çıktığı için güvenilir, ölçmek istediği şeyi ölçtüğü için de geçerli sonuçlar verdiği düşünülmektedir. Sonuçların nesnelligi ve güvenilirliği bilim insanının -buradaki örnekte Fizikçinin- nihai hakikati elde etmiş ve beyan eden bir otorite gibi algılanmasına yol açmaktadır. Bunu destekleyen başarılı öngörüler ve teknolojik pratikler yoluyla

la bu zihinsel yargı çok daha güçlenmektedir. Toplumu yönlendiren ve kültürel dönüşümlere yol açan, insan hayatını önemli ölçüde etkileyen bilimsel açıklama ve uygulamalar, elbette bilim topluluğuna ve aktörlerine de oynayacakları rolleri benimsetmektedir. Öyle ki, artık “olgu” ve “veri” kutsal birer sözcük olarak kabul edilmekte, kullanıldığı her bağlamda sorgulanmaksızın referans olarak gösterilerek kanıtlamalara gidilmektedir. “Olgu”, “veri”, “nesnellik”, “deney” sözcükleriyle başlayan bir tartışmanın karşı tarafının olası kanıtları ise kendiliğinden çürütülmüş kabul edilmektedir. Bu metinde tartışılmak istenen asıl tutumun, işte böylesi bir dogmatik kabul olduğu ortaya konmuş ve eleştirilmiştir.

Bilim gerçekten de nesnel ve güvenilir sonuçlar veriyor olabilir, ancak bilim insanının *a priori* gibi görünen birtakım kabullerle kesinlik iddiasında bulunması felsefi ve psikolojik açılarındaki problemlidir. Bilimin temelinde eğer özgürlük, eleştiri ve şüphe kavramları olacaksa, bilim insanının oluşturduğu kişilik ve bakış açısında da bunlar bulunmalıdır. Keza eleştiriye açık ve felsefi bilgi temelinde tutumlar sergileyen pek çok bilim insanı da vardır. Bu farklı tutumların birçok nedeni olabilir ama felsefeden uzak kalmamış olmamaları birincil etken gibi görünür. Böylece daha esnek, hoşgörülü ve özeleştiriye açık bir kişilik profili ile karşılaşma şansı artmıştır.

Olgu ve verinin kutsallaştırılmasında bilim insanının kişiliğinin yanı sıra bu iki kavramın ontolojik ve epistemolojik boyutları da tartışılmış oldu. Bilim naif bir şekilde realisttir ve varlığı tartışmaksızın var olarak kabul eder. Ancak felsefi açıdan epey sorunlu olan bu kabulleniş kimi zaman bilimin kendisinde de önemli çıkmazlara yol açabilir. Örneğin, Hume’un nedenselliğe yönelik olarak getirdiği eleştiriler bilim algısını ciddi biçimde zedelemiş, Kant’ın savunması ile bir ölçüde düzeltilmiştir. Ancak yine de bu mutlaklık-görelilik tartışması nihai anlamda varlığın veya olgunun göreliliği ile sonuçlanmıştır. Bilimin kendisi elbette bu tür felsefi sorunlarla uğraşmamalı, ancak bilimi yapan bilim insanı bunlardan haberdar olmalıdır.

Hipotezlerin ve öngörülerin doğrulanıyor ve pratikte uygulanıyor oluşu ile doğaya egemen olmak, bilimin otoritesini meşrulaştıran en güçlü kanıtlardır. Diğer bilgi alanları bu kadar güçlü ve ikna edici bir kanıt getirememektedir. Ancak özellikle “anlam” ve “açıklama” kavramları bağlamında insanın yapısal olarak anlam aradığı, kök sorular aracılığıyla hayatı sanat, din, ideoloji gibi söylemlerle zenginleştirerek, birbiriyle zaman zaman çelişkili de olsa çekilir hale getirdiği ortaya konmuştur. Bu bize irrasyonel bir yanımızın bulunduğunu ve dünyayı bilim aracılığıyla ne kadar rasyonelleştirsek de yetmediğini göstermektedir. Savaşların bilim aracılığıyla daha yıkıcı olması kadar bilimi geliştiren bir yanı da olması bu akıl dışılığın bir örneğidir. İnsanlığın içinde bastırılmış olarak duran ilkel benlik fırsatını bulduğunda vahşi bir şekilde açığa çıkabilmektedir. Dünyaya ilişkin doğru açıklamalar sadece bilimin tekelinde olmadığı için “nesnellik”, “olgu” ve “veri” ile başlayan sözcüklerin hakikati kendiliğinden ifşa ettiğini söylemek hatalı olacaktır. Ayrıca insanı özgür-

leştirdiği söylenen bilime yönelik dogmatik bir tutum kendi kendisiyle çelişecektir.

Epistemolojik açıdan bilime bakıldığında da yapısına, yöntemlerine ve sonuçlarına karşı birçok eleştiri getirilmiştir. Empirizm ve Rasyonalizmin özellikle 17. yüzyıl ve sonrasında duyu ve akıl bilgisi üzerine derin felsefi soruşturmaları hemen ilk elden bir bilgiyi doğru kabul etmenin mantıksal açıdan ne kadar zor olduğunu göstermiştir. Üstelik duyunun ve algının verileri zihinde temsillere ve oradan da idelere yol açmakta, akıl bunlardan sonuçlar çıkarmaktadır. Berkeley'in çok tanınmış "var olmak algılanmış olmaktır" mottosu öznenin kurucu rolünü işaret etmekte ve septsizme kapılarını açmaktadır.

Böylece bilimin işleyişinin sadece olgu ve verilere dayandığı tezinin, bilimin kendi içinde savunacağı ama hakikat arayışı içindeki insana dünyayı sadece belli bir açıdan anlatacağı görülmektedir. Oysa çok yönlü bir anlam varlığı olarak insan özellikle felsefi bilgiyle kendini tamamlama ihtiyacındadır. Mantıksal açıdan ise öncüllerine yalvaran bir hataya da sahip olan böyle bir akıl yürütme sağlam olmayacaktır. Bu durumda yapılması gereken şey, bilimin dünyayı belli bir açıdan anlattığını ve bu anlatının üst bir anlatı olmadığını, doğruyu arayan insanı sadece belli bir açıdan tatmin ettiğini kabul ederek sonuçlarına ve yöntemlerine karşı sakinimli davranmak olacaktır.

Kaynakça

- Aristoteles (1996). *Metafizik* (Çev. A. Aslan,). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, A. (2008). *İlkçağ Felsefe Tarihi 1* (2. Baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2006). *Felsefe Ansiklopedisi 4*. Ankara: Ebabel Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Tarihi* (2. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Çüçen, A. K. (2001). *Felsefeye Giriş* (2. Baskı). Bursa: Asa Yayınları.
- Feyerabend, P. (1999). *Yönteme Karşı*. (Çev. E. Başer,) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Heimsoeth, H. (1986). *Immanuel Kant'ın Felsefesi*. (Çev. T. Mengüşoğlu,). Ankara: Remzi kitabevi.
- Kuhn, T. S. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev. N. Kuyaş,) İstanbul: Alan Yayıncılık.